

811.163.41'282.2

811.163.41'367

<https://doi.org/10.18485/sj.2023.28.1.23>

МАРИНА С. ЈУРИШИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 18.10.2022.
Прихваћен: 13.12.2022.

ПРЕДЛОГ *ОД* СА ЗНАЧЕЊЕМ ИНТЕНЦИОНАЛНОСТИ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ И КОСОВСКО-РЕСАВСКИМ ГОВОРИМА **

Овај прилог истражује прелазно циљно значење предлошко-падежне конструкције *од* + генитив / општи падеж у косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима на основу дијалектолошке грађе ексцерпираних из одговарајућих домаћих монографија и речника. Истраживање показује да се предлог *од* проширио и на поље интенционалности под очигледним утицајем средног значења намене или сврхе и да се циљно значење предлошко-падежне конструкције *од* + генитив / општи падеж често појављује истовремено са објекатским значењем. Разлоге за ову појаву аутор види у чињеници да циљно значење иначе често интерферира са другим значењима, као и у тенденцији предлога *од* (врло фреквентног у генитивним конструкцијама) да шири сферу своје употребе (посебно у високобалканизованим говорима).

Кључне речи: предлог *од*, интенционалност, призренско-тимочки и косовско-ресавски говори, дијалекатска синтакса.

*jmarina011@gmail.com

** Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

1. Увод. Циљна значења у српском језику изражавају се на више начина у простим реченицама, као и посебним типом зависнослужених реченица. „И код изражавања циљних значења, као по правилу и другде у језику, што су значења апстрактнија и сложенија, мање је посебних средстава за њихово изражавање, и више је облика који поред основног имају истовремено и друга значења” (Пипер и др. 2005: 805). Тако је и у сфери синтаксе падежа – предлошко-падежне конструкције којима се граматикализује ово значење (познате и као падежи са *финалним* или *интенционалним значењем*)¹ могу исказивати основна циљна значења и прелазна циљна значења (у којима циљна значења долазе заједно с неким другим значењем). У оквиру таквих конструкција (с циљним и неким другим значењем) издвајају се поново две групе: прва, у којој се „мешају” значења намере, намене, сврхе и друга, у којој циљност интерферира са другим, даљим значењима (в. Пипер и др. 2005: 805–812). Циљно значење у више падежних модела најчешће интерферира како с узрочним,² тако и с објекатским значењем (уп. Ковачевић 2015: 122; Станојчић 2010: 335), и многе од падежних синтагми се могу „тумачити и као допуне, и као одредбе, посебно оне синтагме са значењем узрока” (Станојчић 2010: 335). Поједини домаћи научници наводе и групу генитивних синтагми с предлогом *од* „уз глаголе чији су денотати радње усмерене ка спречавању или неутралисању негативног ефекта идентификованог именицом или заменицом у генитиву”, које представљају рекцијске допуне одговарајућих глагола, али имају и јасну интенционалну семантичку нијансу, тако да се може рећи да ове предлошко-падежне конструкције припадају сфери објекатско-интенционалне интерференције (Павловић 2006: 321–323), односно објекатско-финалним синтагмама (Ковачевић 2015: 122).³ С друге стране, ове конструкције са предлогом *од* неки истраживачи третирају једино као индиректне допуне глагола у предикату не обраћајући пажњу на интенционалну нијансу у њиховом значењу (Стевановић 1989: 82), као што је случај и у неколико домаћих монографија посвећених дијалекатској синтакси падежа, где се такође не издваја *од* + генитив (општи падеж) у циљном значењу (Симић 1980; Милорадовић 2003; Жугић 2010; Павловић 2000; Симић 2018). Битно је, међутим, истаћи да генерално постоји слагање око тога да је велика повезаност категорије циља са другим семан-

¹ Семантичка категорија интенционалности среће се у домаћој лингвистичкој литератури и под називима: теличност, финалност, циљ, намера (в. Ковачевић 2015: 113; Павловић 2000: 115; 2006: 298–332; Пипер и др. 2005: 803–812).

² Према П. Пиперу (2005: 786, 803): „Категоријалном комплексу каузалности припада и семантичка категорија циља (теличност)” поред кондиционалности (услова) и концесивности (уступка или допусности).

³ Интенционално значење поменутих конструкција може се потврдити њиховом заменом циљном (финалном) клаузом: спасава нас *од батина* → *да не добијемо батине* (Ковачевић 2015: 122).

тичким категоријама и да се ова појава јасно уочава и у српским народним говорима, а не само у стандардном језику.

У овом прилогу истражује се предлошко-падежна конструкција *од* + генитив / општи падеж (ОП) у једном „прелазном” циљном значењу (које долази заједно са значењем намене) регистрованој на простору косовско-ресавских и призренско-тимочких говора.⁴ Имајући у виду с једне стране појаву да циљно значење често интерферира са другим значењима, а са друге тенденцију предлога *од* (иначе фреквентног у генитивним конструкцијама) да шири сферу своје употребе (посебно у високобалканизованим говорима), циљ овога рада јесте да се проуче услови под којима се генитив именице са предлогом *од* (или ОП) појављује у интенционалном значењу (без искључивања могућности тумачења да ова конструкција представља само обичну глаголску допуну са нијансом интенционалности у значењу).

2. Граматикализација предлога *од*. Интенционално значење предлога *од* са генитивом / ОП није само резултат „испреплетаности” категорије циља са другим семантичким категоријама већ је и уско повезано са појавом граматицизације предлога *од*. Наиме, „Граматицизација предлошких речи једна је из широке палете појава кроз које се очитује усмереност језика ка аналитичком начину изражавања, у коме је тежиште умерено са флективних маркера на препозиционе. Напоредо са слабљењем падежне флексије долази до *препозиционализације* – јачања улоге предлога у изражавању падежних значења, па тако и до *граматикализације* појединих предлога” (Милорадовић 2018: 214). Предлог *од*, који има примарно аблативно значење и у стандардном језику и у народним говорима,⁵ изузетно је фреквентан,⁶ а поред тога, знатно је „проширио поље свога „деловања”, продревши у семантичка поља неких других генитивних предлога, те се тако сусрећемо с нарочитом врстом

⁴ За потребе овог прилога прегледана је домаћа дијалектолошка литература (која се односи на све српске дијалекте), међутим, она по правилу не нуди „детаље” из синтаксе падежа описиваних народних говора, због тога је било најупутније пажљиво прегледати и обимније дијалекатске речнике у којима су одреднице богате потврдама (а који су при том доступни у електронски претраживом облику), као и дијалекатске текстове, који се обично дају као прилози у дијалектолошким монографијама. Ради детаљније синтаксичке анализе преузете су неке од потврда предлога *од* са значењем циља и намене из поменутог литературе, тако да се у поглављу *Извори и литература* овога прилога наводе оне библиографске јединице у којима је примећено поменуто значење предлога *од* или/и из којих су ексерциране потврде за синтаксичку анализу.

⁵ И. Антонић (2006: 129–144) даје врло детаљну анализу природе значења аблативности као основног у семантичком потенцијалу овог предлога, као и комбиновање овог обележја с другим семантичким категоријама, али у стандардном српском језику. Она у свом раду не издваја посебно конструкције које су код М. Ковачевића (2015: 121–122) регистроване као објектско-финалне.

⁶ На пример, на материјалу из савременог српског књижевног језика К. Фелешко (1995: 104–113) је приметно да од укупног броја примера са предлозима који се употребљавају уз генитив готово четвртину чини предлог *од*.

свођења аблативних предлога С(А) и ИЗ на предлог ОД. У питању је, дакле, укидање конкурентног односа услед преклапања функционалних зона ових трију аблативних предлога, које нису могле више играти улогу у нијансирању њихових аблативних употреба, те су изједначене, и тако је отворена могућност да два предлога престану, делом или у потпуности, бити коришћена с датим значењем и да, очекивано, уступе место општеаблативном предлогу ОД. Осим тога, овај је предлог готово у потпуности преузео улогу предлога О уз *verba dicendi / verba audiendi / verba sentiendi*” (Милорадовић 2018: 224–225). Граматикализација предлога *од* присутна је, дакле, и у овом случају ширења сфере употребе предлога *од* који се нашао у конкурентном односу са предлогом *против* у оквиру истог семантичког поља (и стекао превагу над њим).⁷ Притом, предлошко-падежна конструкција *од* + генитив (ОП) може имати „евентуалну интенционалну интерпретацију само у случајевима када је реализација управне радње усмерена ка неутрализацији нежељеног ефекта” (Павловић 2006: 318) и редовно је „заменљива” предлогом *против* са генитивом (ОП).

3. Исказивање намене и намере предлогом *од* са генитивом / ОП. У призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима поменути предлошко-падежна конструкција може се појављивати у два сродна значења – намена и намера.⁸ С. Павловић (2006: 441) за ове категорије (дестинативност – врсту адноминалне детерминације усмерену на делатни аспект датог појма, и интенционалност) каже да су „у тесној генетској вези”, али се ипак разликују, што истиче и М. Ковачевић (2015: 144) – иако је финалност била основа за њено стварање, категорија намене није поткатегорија намере (финалности) већ посебна категорија која је развила и своје личне форме, које су се пак почеле касније користити и за изражавање намере. Стање у истраживаним народним говорима одговара наводима М. Ковачевића (2015: 138) везаним за категорију финалности и категорију намене у стандардном српском језику: „Разлика између тих двију категорија је очигледна: код намјерних конструкција управни је члан увијек динамичког типа јер одражава реализацију акције подузете (и обавезно незавршене) за досезање циља обиљеженог зависним чланом конструкције; код конструкција намјене или сврхе надређени члан увијек је статичан, то је неки „остварени” предмет или стање што су и створени да послуже (као испомоћ) човјеку у његовим разним активностима. Из тога се јасно види да конструкције намјене искључују постојање интенционалне ак-

⁷ Врло исцрпно о граматикализацији предлога *од* у нашим дијалектима, са освртом на суседне високобалканизоване македонске и бугарске говоре, о романском и грчком утицају писано је у: Милорадовић 2018.

⁸ Терминима *намера* и *финалност* (код М. Ковачевића) одговара термин *интенционалност* (код С. Павловића), а терминима *намена* и *сврха* (код М. Ковачевића) термин *дестинатив* (код С. Павловића).

тивности у ужем смислу, јер искључују активност бића у позицији надређеног члана конструкције.”

3.1. У призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима конструкција од + ОП / генитив са недвосмисленим значењем намене (дестинатива) је сасвим уобичајена, као уосталом и у другим народним говорима (уп. Павловић 2000: 137–138; Симић 2018: 212–213, са посебно информативном фуснотоу 240 у т. 198). Потврде:⁹

Дигнемо се јутру рано пред слнце и идемо да беремо лековиће траве: бабину душицу, подубицу, свеснијче, дренџк, па има некаква намерска трава, па од *црвени ветр* трава, старе жене нам причале, и ни смо тој браће (одредница *подубица*, Ћирић 2018: 710); и кат се уверимо, почемо да вадино лекови *от притисак* (одредница *удевери се*, Ћирић 2018: 1067); лек *от притисџк* (КД), што ће друго, такој, од *ватру*, *от кашљање*, нешто даде водицу (ЦГ) (Јуришић 2014: 498); Имаш ли 'едно крвајче 'таблету' од *главу*, много ме боли глава? (одредница *крвајче*, Жугић 2005: 169); Конпир солимо с нећи прашак од *златицу* (одредница *соли*, Динић 2008: 777–778); *трава од ветар*, *трава од грозници*, *трава од дљџк*, *трава од живци*, *трава од издат*, *трава од метиљ*, *трава од прободи*, *трава од стра*, *трава од уроци*, *трава од шап* (одредница *трава*, Динић 2008: 816); Није туј траву од *змије* зовемо и лисичџк и лисичја стопа, а Пџклешање у зову само лисичџк (Дој) (одредница *лисичја стопа*, Златковић 2017: 776); Петопрсница је лек од *пролив* (Б – Сл) (одредница *петопрсница*, Златковић 2017: 831); Пије нећи илачи од *живци*, али пак му нећи пут дојде да се за ситницу ратресе (одредница *ратресе се*, Динић 2008: 719); то е лек од *смаџку* Б, то је бајање од *прострџл* Б (Богдановић 1979: 109); Пије неку медџцину од *кашљицу* (Јовановић 2007: 461); Пије лекови од *насеб* (Јовановић 2007: 468); прашак од *буе* (Милосављевић 2009: 428); *Од змије* тија празник (Милосављевић 2009: 400); Та тија је празник много празник. И од *грџм* и од *све*. Празну га. И ђро је напреда крџало, а са нема ђро. Това, ете, овак ли га, празник си је. Неџво Прокџпије, тџкво. Има празник и од *това*. Тројца ка дојде, тија су празници ђпасни. Ете, тија тудџ Спџсовдљн. Па текџ од *грџмџт*, од *град*, од *грџм*. И това Тројца, све од *това*. Од *болџсти* не знам (Вукадиновић 1996: 279–280); *џм тџџа црџџнога вџтра* има лек (Сик), знам лек и од *издџта* (Буљ) (Милорадовић 2003: 85); Дџо му је траве од *издати*. Има јџдан лек од *стрџве*; *Од вџџитица* је најџболи лек бџли лџк; Није то ваљда лек од *срџти* (Грковић 1967: 139); Мџве су најџил 'џч од *бесџила* (Ж) (одредница *ил 'џч*, Букумирић 2012: 204); од *вџтра трава*; од *страџице трава*; од *поџсџнице трава* (Елџзовић 1935: 14).

3.2. Изгледа да је у истраживаним говорима конструкција од + генитив / ОП преко овог значења намене (дестинативности), којим се спецификују средства која омогућују неутрализацију, „спрџчавање, сузџијање онога што се именује зависним чланом синтагме” (Ковачевић 2015: 140), ушла у поље сродне семантичке категорије – интенционалности. Другим рџчима, од + генитив / ОП са значењем намене је утицао на то да предлог од са генитивом / ОП може добити и циљно значење, али искључиво уз глагол којим је означена радња „усмерена ка спрџчавању или неутралисању негативног ефекта

⁹ Све преузете потврде из литературе су ортографски ујџдначене (у призренско-тимочким говорима је експираторни акценат обележен знаком ´ изнад самогласника, а полугласник знаком ѓ) и у џима су синтагме са предлогом од доследно истакнуте италиком.

идентификованог именицом или заменицом у генитиву” (в. Павловић 2006: 321). Потврде предлога *од* са значењем интенционалности:

(1) И мије што *смó* билé *тáм* девојке туде комши́ске, свé смо од *нјум* запази́ле (да бајемо) *од усóв* и *од* (урокљивих) *óчи*, *од óчи* и *од усóв* смо свé запази́ле од *нјума*! Те *од óчи* ће ти пребају, тебе ће пројде (П), она свé пребајеше *тој од усóв* (Г), *Од óчи* и *од усóв* зна́м (да бајем), а *дрóго* не зна́м (П) (Јуришић 2014: 488); *Нáшa бáбa* ни је казувáла да се *од урóци* бáје овакá: пошлí тóнци у толонци... (одредница *баје*, Ћирић 2018: 31); *Бáбa-Кáтa* бáјеше *од рáне*, једнóш Дивни бáјá, бéше вој се од подљóтену рáну учрвíла цéла нóга (одредница *учрви се*, Ћирић 2018: 1101); *Тáј бáбичкa* је бáјáла *от кли́ње* (одредница *клиње*, Ћирић 2018: 374); *Сýк* ће бáпка да му бáје против урóци, па нéће више да ми се сéбаш у сýн; Бáпка знáје да бáје и *од úплав*, *о[д]-цúво слýнце*, умéје да вáди и живакá иш-човéкa (одредница *баје*, Стојановић 2010: 43); *Мóра* га вóдим куде врачáрку да му пребáје *од úплав* (одредница *врачаркa*, Стојановић 2010: 108); *Донéси* вој áлен кончýк од цемпíр, па ће ти пребáје *од úплав* (одредница *кончýк*, Стојановић 2010: 383); *Íма* ли нека бáбa да му пребáче *од лансáње*? (одредница *лансáње*, Стојановић 2010: 414); Те му Димáна пребáје *од наплашувáње* (одредница *наплашувáње*, Стојановић 2010: 510); Те ти пребáје бобa-Ћíрка *от плашýв* да се не сéбаш у сáн (одредница *плашýвa*, Стојановић 2018: 650); Ка се бáје *од стрá* од кúче, онó се остриже длáка од тóва кúче, па се кáди онíјa којí се уплашил, и бáје му се. Вој; *Од кúче*, *од сýгребје*, бáјáла ми је на летé, вýше да се урíну. Држ. (Златковић 1989: 377); *Од óко* игрáње текá се бáје; Прекáже се двá пути или пóвише пýти, а текá се бáје *од бóлку* или *од нéкакву дрóгу невóљу* (Златковић 1989: 378); *Једýн* у Бéровицу *од стрá* бáјáл сас ши́ћер (Златковић 1989: 381); Знáла је да бáје *од íздат* (Гос, ВЛк. Пир) (одредница *издат*, Златковић 2017: 714); *Јелóвичанкa* је бáјáла и *од крýпу*, и *од сéдитa*, само да ўзне пáре (ВРж) (одредница *крупa*, Златковић 2017: 766); *Жíкa* из Грлáн *од нáправе* бáје (Зс) (одредница *направа*, Златковић 2017: 805); Бáје му *од пóдљуту* (или *од пóдљуте*) (Станојевíћ 1927: 187); Станíкa, бáјáлhа знáе да бáе *од стрá* (одредница *бáјáлhа*, Динић 2008: 15); Трéбе да те вóде да ти пребáју *од запљеси* (одредница *заплеси*, Динић 2008: 228); Бáбa Тóна знáе да бáе *од сэрму* (одредница *серма*, Динић 2008: 752); Бáју му *од живáк* (одредница *живак*, Јовановић 2004: 397); Бáбa Лéна му óдбáја *од урóци* (одредница *одбáје*, Јовановић 2004: 496); Мојý Ружу сам јá носíла да вој бáју. Гáси се углење, бáје се *од урóци* (Милосављевић 2009: 545); бáјеш му *од стрá* (Милосављевић 2009: 423); бáче *од нéко почúдиште* (Раш), *от прóбоди* знáле жéне да бáју (Раш), бáјáла *од [урокљиве] óчи* за једнó дéте (Дав) (Милорадовић 2003: 85); Бáјáла му врачáра *од беснíла* (Грковић 1968: 139); Бáједу *од глáвe*, *од ўрока* (одредница *баје*, Томић 1989: 9);

(2) Спрóm Јеремíју жéне прédвечер обикáљају окол кúће, удáрају сас острушку у лопáте да отéрају змије ис пóље у мóре, а Пољеремíја се јутрeдýн слáви *од градобíју* (одредница *Пољеремíја*, Ћирић 2018: 727); Вртоломá се прáзнује *од глáву* (одредница *Вртолома*, Динић 2008: 87); Горéшњаци, *празнују се од пáевине* (одредница *Горешњаци*, Динић 2008: 108);

(3) прашкáли *од бýе* (Милосављевић 2009: 403); *Мóра* га запрáшиш *од бýје* (одредница *запраши*, Стојановић 2010: 262); *Напрашкáмо* компири *од онéј бубáлке злáтице* (одредница *напрашка*, Стојановић 2010: 512); тáтко кúпи нéшто па узне и испрска цéлу кúћу *од бýе* (потврда из села Палóјце код Грделице); Слíве се прскају *од слíвину осу́* кад че вéч да доцбвте, али да не прецвбте, да мóгу да ји чéле опрáше (одредница *оса*, Ћирић 2018: 628); Слíве се прскају *од слíвину осу́* кат пóчу да прецвбтују (одредница *прецвбтује*, Ћирић 2018: 807); Петлицáн напрíчен и изврзán, за нéћи дýн трéбе да га прскáм *од ману́* (одредница *напрíчен*, Динић 1992: 465); И жњéш га и дреш га, па га сéеш, па га влáчш. Пóсле, брe, кaт стíгне па га прскаш *о^м трáвe* (Радић 1990: 68); Пр-скáл' и би прáшкоком компи́ре *от компíрóве злáтице* (ДД) (одредница *прашак*, Букумирић 2012: 472); Сáд ни шáрце нéће да остáну ако се не опрскају *од жíшка* кат цвeтáју (Дс)

(одредница *жижак*, Букумирић 2012: 155); Нёкол’ико данā пошто процветāју трёбаш да и[x] опрскаш *од онё мўишце*, ако и[x] не опрскаш свё ће ти опāну (Гр) (одредница *процветат*, Букумирић 2012: 502);

(4) Напрёт се децā несу пёлцовала *од бонће* ко сá (одредница *бокка*, Тирић 2018: 57); Јутре ће дојду доктури да пёлцују децу *од богўиње*; Коё се детё нё пёлцовало *од богўиње*, мора се пёлцуе (одредница *пелцуе*, Јовановић 2004: 530); Къд смо поодили у војску шприцували ни и *од тифус* (одредница *шприцуе*, Динић 2008: 915); Јутре ће дојде марвењак да шприца кўчићи *од беснило* (одредница *марвењак*, Јовановић 2004: 465);

(5) гáсев жáрје *од уроци* (Л) (Јуришић 2014: 488); Ишлá сам за мајку да вој гáси углење *од главобóљу* (Златковић 1989: 375); Детёто ми дојде мáлко напудљичаво, мора га водим код бабу Стáнику да му пўца *од стрá* (одредница *напудљичав*, Динић 1990: 401); Петопрстица, с њу смо запóвљували *од очи*, она йма пёт цвёта (Гос) (одредница *петопрстица*, Златковић 2017: 831);

(6) до четересё дна свё му је светёло свётло, *од вампíра* (Р) (Јуришић 2014: 488); *От поцечóтину* да изгорйш од онуј жуту трáву и да сóлиш међу прсти (одредница *поцечотина*, Жугић 2005: 295); Бáња се не расипўје преко нóћ, него кь[д] цьмне, *од уроци* (Жугић 2005: 14); Поклóпи с поклóпче, *од мўве!* (Жугић 2005: 284); врже му се на детё црвёно кончё око рукче, *од урок* (Жугић 2010: 91); Па свё покрйемо с нáјлон, а ранйе нáјлон кьд не ймáја, ми сьс стáре чёрге, с покрóвци, преврљимо ги преко онйја кóлци и прўћа. Мож и с тáлу, сьс слáму, *од мрáз*, да не измрзне (Жугић 2010: 186); тó *од жйвци* се трёба пйё млёко (Треш) (Милорадовић 2003: 85); Обўла јёдну бёлу и јёдну црну чарáпу *од урока* (Грковић 1968: 139).

У првој групи потврда (1) управни глагол је *бајати* (*пребајати*, *одбајати*),¹⁰ и он се, статистички посматрано, најчешће појављује уз циљну конструкцију *од* + генитив / ОП. Поред тога, у истраживаним говорима овај (непрелазни) глагол може реферисати о радњи по себи, која није усмерена ни на какав објекат: *цёл дьн бáјеш*, а може имати и допуну у дативу, чиме се указује на кога је радња усмерена: *да му бáје*, или може имати више индиректних допуна истовремено: *Ће му Димáна пребáје од наплашувáње; Од кўче, од сўгребје*, бајала *ми* је *на детё*, вўсће да се урйну; *Трёбе да те воде да ти пребáју од зáпљеси*; *Једьн у Бёровицу од стрá* бајал *сас шићёр*; *бáјала од [урокљиве] дчи за једно дёте*.¹¹ У овим потврдама уочљива је и интерференција објекатског значења са интенционалним, тј. *од* + генитив / ОП може изгледати, с једне стране, као индиректна допуна глагола *бајати*, док с друге стране, радња управног глагола има за ц и лъ да санира негативно дејство појма у генитиву / ОП. С. Милорадовић (2005: 220), у свом раду о граматикализацији предлога *од*, примећује да се *од* јавља место предлога *против* у примерима који значе: *ради излечења од X*, објашњавајући: „Као дестинатив карактеришу се примери

¹⁰ Глаголи у овом раду навођени су из практичних разлога у инфинитиву, иако је тај облик у призренско-тимочким говорима потпуно истрвен.

¹¹ Занимљив је податак добијен од колегинице Мирјане Петровић-Савић да у (шумадиско-војвођанском) говору Рађевине глагол *бајати* тражи као допуну директни објекат када су у питању конкретне болести: *она бáје брадавце*, *бајала је црвени ветар*, али када су у питању уроци, глагол *бајати* добија као допуну *од* са генитивом – *баје од урока*. С друге стране, уобичајено је употребити допуну у виду директног објекта са глаголом *одбрајати* ‘бајати, врачати’: *она одбраја уроке*.

с предлошко-падежном синтагмом ОД + Г/ОП у значењу „против Х” или „за излечење од Х”, када је именом у генитиву / општем падежу означена болест која се најчешће покушава отклонити, а средство које служи за лечење болести (био то народни лек у виду лековитог биља или бајање) заправо се користи у сврху ослобађања оболеле особе од дате болести или урока (уп. нпр. књижевно *лечи се од реуме*), те и отуда може бити употреба предлога ОД.¹² Узгред, ни македонском језику није страна употреба конструкције *од уроци* уз глагол *баје*: „Покрај реченого, *од се јавува* и во други употреби, како: *не одбира од ништо, од ука, од збор, од котек; нема фајде од плачка; му беа од полза; му бае од уроци* (подвукла М. Ј.); *тој е од светот надвор* и друго” (Конески 1967: 526).

У осталим групама потврда управни глаголи су потпуно другачије семантике од глагола *бајати*, али увек је њима означена радња која ће помоћи или да се избегне или да се санира неко негативно, непожељно дејство појма у генитиву / ОП. Донекле су, међутим, слични глаголу *бајати* глаголи *славити* и *празновати* (2), уколико се пође од тога да сви они, на изврстан начин, означавају неку ритуалну радњу: а Пољеремија се јутређн слави *од градобију*; Вртоломá се празњује *од главу*; Горешњаци, *празнују се од паљевине*. Већу групу потврда (3) чине оне у којима је управни глагол (-)прскати, (-)прашкати, (-)прашити, који захтева допуну у виду директног објекта у активним реченицама (док је у пасивним реченицама субјекат биће, предмет или појам на којем се врши радња), поред допуне у виду конструкције *од + генитив / ОП*, која у себи има пре свега интенционално значење ‘у циљу заштите од Х’: Напрашкáмо *компири* *од онеј бубáлке зláтице*; Мóра *га* *запрашиш од бúје*; тáтко кúпи нéшто па *úзне* и испрска *цéлу кúћу од бúје*; Нéкол’ико дáнá пошто процветáју трéбаш да *и[x]* опрскаш *од оне мýшице*, ако *и[x]* не опрскаш свè ће ти опáну (Гр); И жнèш *га* и ðреш *га*, па *га сèш*, па *га влáчиш*. Пòсле, брè, ка^т стигне па *га* прскаш *о^m трáвè*; *Сливе* се прскају *од сливину осу* кат пóчну да прецвèтују; Сàд ни *шáрице* нèће да остáну ако се не опрскају *од жишкa* кат цвèтају. Група потврда (4), у којима су управни глаголи *шприцати*, *пелцовати*, такође захтева јасно обележен објекат, поред циља постављеног у виду конструкције *од + генитив / ОП*: Јутре ће дóјде марвењáк да шприца *кúчићи од беснило*; Кьд смо поодíли у вóјску шприцувáли *ни* и *од тифус*; Јутре ће дóјду дóктору да пелцују *децу од богиње*; Коè се *детè* нé пелцувáло *од богиње*, мóра се пелцуе; Напрèт се *децá* несу пелцовала *од бóнће* ко сá. Затим долазе потврде са другим различитим глаголима (5) чија је радња такође усмерена на

¹² Слично овоме, може се помишљати да је употреба интенционалног *од + генитив* заправо започела од овог глагола. Наиме, у прошлости глагол *бајати* је морао бити схваћен као врло близак глаголу *лечити* (уз који се регуларно употребљава *од + именица* која означава назив болести), јер су лекарске могућности биле сасвим ограничене, врло често сличне враћању, а да не помињемо и чињеницу да су људи (у недостатку лекара) заиста тражили помоћ (за излечење) од врача. Тако да је *бајати од + генитив* нашло ослонаца у постојећем *лечити од + генитив*. Касније, циљна конструкција *од + генитив / ОП* проширила је употребу и уз друге глаголе.

уклањање или спречавање негативног дејства појма у генитиву / ОП, а имају обавезне директне и(ли) индиректне допуне, поред интенционалног од + генитив / ОП: *га́сев жа́рје од уро́ци*; *Ишла сам за ма́јку да вој га́си у́гљење од главобо́љу*; *Детето ми до́јде ма́лко напу́дљичаво, мо́ра га во́дим код ба́бу Стани́ку да му пу́ца од стра́*; *Петопрстица, с њу смо заповљували од о́чи*, она́ има пѐт цвѐта. Сасвим су сличне и потврде (6) у којима су независне реченице (понекад и сложене) допуњене зависним циљним од + генитив / ОП, које се може схватити као зависна намерна елиптична реченица којој недостаје предикат: до четересѐ дња свѐ му је светѐло свѐтло, *од вампи́ра* (← *да би се заштитио од вампира*), *От поцѐчотину* (← *да би се излечио од поцѐчотине*) да изгори́ш од ону́ј жу́ту тра́ву и да со́лиш међу пр́сти; *вр́же му се на дете́ црвѐно кончѐ око ру́кче, од у́рок* (← *да би се заштитило од урока*); *Ба́њака се не расипу́је преко но́ћ, него кь[д] цѐмне, од уро́ци* (← *да би се (дете) заштитило од урока*); *Покло́пи с покло́пче, од му́ве!* (← *да би јело заштитио од мува*); *Па свѐ покри́емо с најлон, а раниѐ најлон кьд не има́ја, ми сьс стáре чѐрге, с покрóвци, превр́лимо ги преко онѝја ко́лци и пру́ћа. Мож и с та́лу, сьс сла́му, од мрáз* (← *да би се заштитило од мрза*), да не измр́зне; *Обу́ла јѐдну бѐлу и јѐдну црну чарáпу од уро́ка* (← *да би се заштитла од урока*). Овде је у главној независној реченици изражена сложена активност којом се може избећи (или неутралисати) негативно дејство појма у зависној циљној клаузи (која је употребљена уместо намерне реченице), при чему се предлог од такође може заменити предлогом *против*. Код већине потврда се може помишљати да од + генитив / ОП има каузално значење, међутим, акценат није на томе да се нека активност преузима з б о г појма из генитивне конструкције већ с а н а м е р о м (ц и љ е м) да се неутралише дејство тога појма у генитивној конструкцији, дакле, ради се о интенционалном значењу (док је компонента узрочног значења присутна само у оноликој мери коју подразумева сложеност циљног значења и то да се оно наслања „на нека друга категоријална значења ма којим средствима било изражено” (Пипер и др. 2005: 803–804).¹³

4. Закључак. Интенционалност је у основи адлативне природе јер она подразумева досезање до неке крајње тачке, односно усмереност и допирање до одређеног циља, што је наизглед чини неповезивом са предлогом од, коме је значење аблативности у основи семантичког потенцијала. Међутим, у „строго одређеним лексичкосемантичким условима”, посебно када је у питању значење управног глагола, предлошко-падежна конструкција од + генитив / ОП, чак и ако се посматра као обична глаголска допуна, може добити нијансу интенционалности. То су случајеви када је целокупна акција (активност) усмерена ка једном циљу – да се избегне негативно дејство појма именованог поменутом генитивном конструкцијом. На базичном нивоу, семантички еквиваленти ове

¹³Према П. Пиперу (2005: 803–804), у значењу циљних конструкција садржана су друга категоријална значења: аниматност, узрок, услов, агентивност, темпоралност и модалност.

конструкције су зависне финалне клаузе уведене везницима *с циљем да* или *да* (обично са предикацијом у облику потенцијала): она баје *од уроци* ← *с циљем да спречи дејство урока* / ← *да би спречила дејство урока* / ← *да спречи дејство урока*. Могућност трансформације предлошко-падежних конструкција *од* + генитив / ОП у зависне циљне клаузе потврђује њихово интенционално значење. Предлог *од* у овим конструкцијама је синтаксички синоним са предлогом *против*, као код дестинатива који се односи на називе болести или неких других појмова чије негативно деловање треба спречити (*лек от притисак* и *лек против притисак*). Овај тип прелазног циљног значења, врло близак значењу намене, предлошко-падежна конструкција *од* + генитив / ОП добија само уз управни глагол којим је именована радња предузета ради спречавања долажења у непожељно стање или избегавања ефекта тог стања уколико је до њега дошло. У домаћој дијалектолошкој литератури појављује се најчешће у вези са глаголом *бајати* и то само на простору призренско-тимочких и козовско-ресавских говора (што не искључује могућност да постоји и у другим српским народним говорима иако није забележен).¹⁴ Појава интенционалног *од* је уско повезана са чињеницом да циљно значење често интерферира са другим значењима и да овај фреквентни предлог шири сферу своје употребе посебно у високобалканизованим говорима. Стога би било занимљиво истражити на терену да ли је ово значење предлога *од* са генитивом присутно и у другим дијалектима (и у којим се околностима евентуално појављује).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2006:** И. Антонић, Предлог *од* у стандардном српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/1, 129–144.
- Богдановић 1979:** Н. Богдановић, Говори Бучума и Белог Потока, *Српски дијалектолошки зборник*, XXV, 1–178.
- Букумирић 2012:** М. Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 15.
- Вукадиновић 1996:** В. Вукадиновић, Говор Црне Траве и Власине, *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 1–317.
- Грковић 1968:** М. Грковић, Употреба падежа у чумићком говору, *Прилози проучавању језика*, 4, 133–159.

¹⁴ Овом закључку иде у прилог усмена информација добијена од колегинице Мирјане Петровић-Савић да се и у говору Рађевине може чути, не само: *даје му (телепу) нешто од метиља*; *даје прасету нешто од власца*; *попи нешто од главе*, већ и: *она баје од урока*, *децу су вакцинисали од богиња*.

- Динић 1990:** Ј. Динић, Додатак речнику тимочког говора, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, 381–422.
- Динић 1992:** Ј. Динић, Речник тимочког говора (други додатак), *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVIII, 379–586.
- Динић 2008:** Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4.
- Елезовић 1935:** Г. Елезовић, Речник косовско-метоховског дијалекта, св. 2, *Српски дијалектолошки зборник*, VI, 1–587.
- Жугић 2005:** Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 1–470.
- Жугић 2010:** Р. Жугић, *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 13.
- Златковић 1989:** Д. Златковић, Фразеологија страха и наде у пиротском говору, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXV, 175–457.
- Златковић 2017:** Д. Златковић, Допуна Речнику пиротског говора, *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV, 603–993.
- Јовановић 2004:** В. Јовановић, Речник села Каменице код Ниша, *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 313–688.
- Јовановић 2007:** В. Јовановић, Додатак Речнику села Каменице код Ниша, *Српски дијалектолошки зборник*, LIV, 403–520.
- Јуришић 2014:** М. Јуришић, Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције), *Српски дијалектолошки зборник*, LXI, 367–534.
- Ковачевић 2015:** М. Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Београд: Јасен.
- Милорадовић 2003:** С. Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља, Балканистички и етномиграциони аспект*, Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања 50.
- Милорадовић 2018:** С. Милорадовић, Ареална граматикализација предлога од у српским народним говорима. На примерима из призренско-тимочких и косовско-ресавских говора, у: Р. Драгићевић, В. Брборић (ур.), *Српска славистика. Зборник радова српске делегације на XVI међународном конгресу слависта*, Том I, Језик, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 213–228.
- Милосављевић 2009:** Т. Милосављевић, Говор села Присјана (Горњег и Доњег), *Српски дијалектолошки зборник*, LVI, 383–558.

- Павловић 2000:** С. Павловић, *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16.
- Павловић 2006:** С. Павловић, *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*, Нови Сад: Матица српска.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Радић 1990:** П. Радић, Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, 1–74.
- Симић 1980:** Р. Симић, Синтакса левачког говора I: Употреба падежних облика, *Српски дијалектолошки зборник*, XXVI, 1–146.
- Симић 2018:** З. Симић, *Синтакса падежа у говору романијског платоа: метафоризација простора*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 25.
- Станојевић 1927:** М. Станојевић, Прилози речнику тимочког говора, *Српски дијалектолошки зборник*, III, 177–194.
- Станојчић 2010:** Ж. Станојчић, *Грамматика српског књижевног језика*, Београд: Креативни центар.
- Стевановић 1989:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II: Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Стојановић 2010:** Р. Стојановић, Црногравски речник, *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, 1–1060.
- Томић 1989:** М. Томић, Речник радимског говора, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXV, 1–173.
- Ђирић 2018:** Љ. Ђирић, Речник говора Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2, 1–1166.
- Фелешко 1995:** К. Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Нови Сад – Београд: Матица српска, Орфелин, Вукова задужбина.

PREPOSITION *OD* DENOTING INTENTION IN THE PRIZREN-TIMOK
AND KOSOVO-RESAVA SPEECHES

Summary

The paper explores the transitional meaning of intention of the prepositional case construction *od* + genitive / a general case in the Prizren-Timok and Kosovo-Resava speeches. It is demonstrated that the usage of the preposition *od* has been extended to the sphere of intentionality under an apparent influence of the related meaning of purpose or aim, while interfering with the object meaning. This was most probably a result of two linguistic phenomena: the intention meaning often interferes with other meanings, and the preposition *od* (very frequent in genitive constructions) expands the sphere of its usage (especially in highly Balkanized languages).

Keywords: preposition *od*, intentionality, Prizren-Timok speeches, Kosovo-Resava speeches, dialectal syntax.

Marina S. Jurišić